

INSTITUT FÜR DIASPORA- UND GENOZIDFORSCHUNG

ՀԱՐՑԱԶՐՈՅՑ

ԳԵՐՄԱՆԱՀԱՅ ՑԵՂԱՍՊԱՆԱԳԷՏ ՄԻՎՐԱՆ ՏԱՊԱՂԻ ՀԵՏ

«ՄԷՆ ՅԻՇՈՂՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱՐԵԼԻ ՉԷ ԴԱՐՁՆԵԼ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐԻՆ ՅԻՇՈՂՈՒԹԻՒՆԸ»

ԽՄԲ.- Սեպտեմբեր 27-28-ին Ռումանիոյ մայրաքաղաք Պուրթշի «Տուտեան» մշակութային կեդրոնին մէջ առաջին անգամ ըլլալով Ռումանիոյ Ազգային Առաջնորդարանին կողմէ կազմակերպուեցաւ Յեղասպանութեան նուիրուած գիտաժողով մը «Ա. Աշխարհամարտի ազդեցութիւնը Սփիւրքի ձեւաւորման գործին մէջ» թեմայով: Գիտաժողովին ներկայ էին 13 երկիրներէ եկած փորձագէտներ, ինչպէս նաեւ հոգետոր ներկայացուցիչներ՝ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի, Թեհրանի եւ Դամասկոսի թեմերէն:

Ներկայ էր նաեւ Գերմանիոյ Պոխումի համալսարանի Յեղասպանագիտութեան ամպիոնի հիմնադիր-տնօրէն՝ Փրոֆ. Միհրան Տապաղ որուն եզակի ներդրումը եւ գաղափարական ինքնատիպ մօտեցումները յաճախ 100ամեակին ոգեկոչումներու ընկալեալ ծրագիրները լրջօրէն հարցադրումի կենթարկեն: Սոյն նկատառումներէ մեկնած կատարեցիկ ստորեւ բերուած հարցազրոյցը:

«Նոր Յառաջ» - Ինչպէ՞ս կը բացատրէք Եւրոպական Միութեան մէջ բազմաբեւեռ (տե՛ս. քովի նիւթը) յիշողութիւնը, նաեւ մտածողութիւնը: Ի՞նչ առաջարկներ կարելի է ներկայացնել այդ ուղղութեամբ:

Միհրան Տապաղ - Եթէ արեւմուտքը նախապէս կեդրոնացած էր միայն Հոլոքոսթի յիշողութեան վրայ, այսօր Եւրոպայի արեւելեան երկիրները — ի հետեւանք ստալինեան փորձառութեան — կը պահանջեն որ իրենց յիշողութիւնն ալ («ՆՅ» - ստալինեան արհաւիրքի փորձառութիւնը) մաս կազմէ Եւրոպական յիշողութեան մշակոյթին եւ քաղաքականութեան: Բացի այդ, տեսական գեանի վրայ ալ միակեզրուն յիշողութեան քաղաքականութիւնը երբեք երկար ապագայ պիտի չունենայ: Յիշողութիւնը պէտք է ըլլայ բազմակեզրուն, ուր պէտք է ներառուելին տարբեր փորձառութիւններ: Ըստ իս այս կարեւոր հարցը լուրջ քննարկման կը կարօտի: Բազմաբեւեռ յիշողութեան մը ձեւաւորումը հետզհետէ կը զարգանայ եթէ պահ մը միայն նկատի ունենանք Եւրոպական Միութեան անդամակցած Արեւելեան Եւրոպայի բազմաթիւ երկիրներու պահանջքը: Այս անհրաժեշտութիւն մըն է եւ թերեւս այսպէսով կարելի կ'ըլլայ յիշողութիւններու գերակայութիւններու պայքարի մեղմացումը:

«ՆՅ» - Որո՞նք են միակեզրուն տեսութեան ջատագովները:
Մ.Տ. - Հրէական Ողջակիզման եւ Բ. Աշխարհամարտի փորձառութեան իբրեւ հետեւանք ստեղծուած Եւրոպական Միութիւնը հիմնուեցաւ միակեզրուն յիշողութեան

քաղաքականութեան մը վրայ, որ Ա. Աշխարհամարտի փորձառութիւնը կ'անտեսէր: Այս միակեզրուն յիշողութեան քաղաքականութիւնը 90ական թուականներէն սկսեալ որոշ յարաբերականութիւն մը ստացաւ Արեւելեան Եւրոպայի պետութիւններու Եւրոպական Միութեան անդամակցութեամբ, բերելով իր հետ ստալինեան շրջանի փորձառութեան ճնշիչ յիշողութիւնը: Այս պահանջքին կը միանար նաեւ ցեղասպանուած միւս ժողովուրդներու յիշատակներու պահանջը:

Բացի այդ, յիշողութիւնները հիմնուած են ուղղակի պատումով փոխանցուած փորձառութիւններու վրայ: Այսինքն առանց փորձառութեան եւ անոր փոխանցումին կարելի չէ յիշել. այս սկզբունքային հարց մըն է, այլապէս յիշողութիւնը կը դառնայ միայն բարոյական պատգամ մը, որուն մէջ այլեւս դահիճը եւ զոհը իրենց անունները չունին: Այսպէսով - ըստ ինձի - կը վտանգուի նոյնինքն Հրէական Ողջակիզման յիշողութիւնը:

«ՆՅ» - Իսկ որո՞նք են Եւրոպայի բազմաբեւեռութիւնը ստեղծող պատմական յատկանշական փորձառութիւնները:

Մ.Տ. - Գերմանիոյ մէջ հանրածանօթ քաղաքագէտ Քլաուս Լեկելին կ'առաջարկէր Եւրոպական Նոր յիշողութեան յղացք մը, որուն կեդրոնը կը գտնուէր Հոլոքոսթը՝ եօթը շրջանակներով, ուր ստալինեան կուլակին եւ գաղութատիրութեան կողքին շորորոգ շրջանակը կը վերաբերէր Հայոց Յեղասպանութեան: Բայց քաղաքագէտը աւելի ուշ փոփոխութեան ենթարկելով զայն

ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՏՈՒՆ, ԹԷ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄՈՒԱՅՈՒԹԵԱՆ ԿԵԴՐՈՆ

2015ի աշնան նախատեսուած է Եւրոպայի սիրտին՝ Պրիւսէլի մէջ բացուած Եւրոպական Պատմութեան Տան, ուր մնայուն կերպով պիտի ցուցադրուին 20րդ դարու պատմական անդրադարձները, որոնք լուսարձակի տակ պիտի առնեն 20րդ դարուն Եւրոպացիներու ապրած, անոնց ինքնութեան նոր դիմագիծ տրուած այնքա՛ն տարբեր փորձառութիւնները: Ան պիտի նպաստէ

հետապնդումներէն, կամ բռնի միջոցներով լքած են իրենց հայրենիքը: Առ այդ, ի տես մարդկային իրաւանց լուրջ խախտումներուն, Եւրոպայի հորհուրդը ապահովելու համար իր անդամներուն միջեւ աւելի սերտ միասնականութիւն եւ յարգելով անոնց գաղափարական սկզբունքները, որոշած է հիմնել վերոնշեալ յիշողութեան կեդրոնը, որպէսզի նման դէպքեր այլեւս չկրկնուին:

հասկնալու Պատմութիւնը եւ պիտի հարստացնէ քննարկումները՝ Եւրոպական համարկումի զարգացման գործընթացին:

Անցքերն ու դէպքերը մեծամասնութեամբ պիտի ներկայացուին Եւրոպայի 24 պաշտօնական լեզուներով, ինչ որ յարիւր է Եւրոպայի բազմամշակոյթ հանգամանքին:

Հոկտեմբեր 2006ին ծնունդ առած այս ծրագիրը նպատակ ունէր ստեղծելու Եւրոպական Յիշողութեան Կեդրոն մը նուիրուած՝ բռնի տեղահանումներու եւ ցեղային մաքրագործումներու զոհ ժողովուրդներուն, նկատի ունենալով որ Եւրոպայի նորագոյն պատմութեան մէջ հազարաւոր մարդիկ ստիպողաբար փախուստ տուած են ճնշող վարչակարգերու

Եւրոպական Պատմութեան Տունը պիտի հաստատուի Պրիւսէլի Եւրոպական թաղամասի սրտին կէտփոլտ հանրային պարտէզին մէջ: 2009ին Եւրոպայի հորհրդարանի գրասենեակը այդ նպատակին համար կ'ընտրէր 1935ին կառուցուած Իսթմանն շէնքը, որ նախապէս կը գործածուէր իբր ատամնաբուժարան:

Ըստ Փրոֆ. Տապաղին, Հայոց Յեղասպանութեան յիշատակումը զանցուած է Եւրոպական մարդկային յիշողութեան այս կառուցի հիմնադրման առթիւ: Եւրոպայի Պատմութեան Տունը արդի Եւրոպայի պատմութեան հիմք կ'ընդունի ոչ թէ Համաշխարհային Առաջին պատերազմը այլ՝ պոլշեւիկեան յեղափոխութիւնը: ■

կոչեց պատերազմներու եւ տարագրութիւններու յիշողութիւն, որ կը ներգրաւէր նաեւ Արեւելեան Եւրոպայէն Բ. Աշխարհամարտէն վերջ վտարուած Գերմանացիներու յիշողութիւնը:

Իմ առաջարկս պիտի ըլլար բազմաբեւեռ յիշողութեան յղացք մը չորս շրջանակներով, որոնք իրարու հետ շաղկապուած պիտի ըլլան ընդհանուր բիրտ ուժի ենթակայութեան փորձառութեամբ:

- Ա. - Հայկական Յեղասպանութեան փորձառութիւնը Ա. Աշխարհամարտի ծիրէն ներս:
- Բ. - Հրէական Ողջակիզումը Բ. Աշխարհամարտի ծիրէն ներս:
- Գ. - Ստալինեան իշխանութիւնը եւ կուլակը:
- Դ. - Գաղութատիրութիւնը:

«ՆՅ» - Սակայն ձեր առաջարկածը հիմնուած է 20րդ դարու

բիրտ արարքներուն վրայ: Ինչո՞ւ հաշուի չէք առնել անկէ առաջ պատահածները:

Մ.Տ. - Որովհետեւ առաջին անգամ պատմութեան մէջ յիշողութիւններու հիմքը ոչ թէ նահատակները կամ ազգային հերոսութիւնները այլ զոհը, այսինքն կրակորական զոհը կը դառնայ պատմութեան կեդրոնը: Բացի այդ, Յեղասպանութիւնը 20րդ դարու երեւոյթ է:

«ՆՅ» - Յիշողութեան մշակոյթի մը հիմքերը ո՞ր պէտք է փնտռենք:
Մ.Տ. - Իրականութեան մէջ, հաւաքական յիշողութիւնը իբրեւ ինքնութեան հիմք ըստ Հին Աւետարանի՝ հրէական «գիւտ» մըն է: Հայերուն վիճակեցաւ Յեղասպանութեան հետ կապուած յիշողութեան մշակոյթ մը զարգացնել, որովհետեւ Հայերը եւս նոյն աստ-

լածաբանական հիմքերէն մեկնելով յիշողութեան աւանդ մը ստեղծած էին:

«ՆՅ» - Ըսել կ'ուզէք յիշողութիւնը կրօնական հիմք մը ունի՞ր:

Մ.Տ. - Այո՛, ըստ Հին Աւետարանի՝ չիշել կը նշանակէ պատժուիլ:

«ՆՅ» - Իսկ այսօրուան երեւոյթը հաւատքէն անջատուած տեսութիւն մըն է:

Մ.Տ. - Անշուշտ, սակայն անջատուիլ չի նշանակէր կրօնական հիմքերէն ամբողջովին հրաժարիլ:

«ՆՅ» - Կրնա՞ք բացատրել Եւրոպական պատմութեան թանգարանի ստեղծման հարցը, որ ձեռով մը կ'անտեսէ Հայոց Յեղասպանութիւնը եւ կը սկսի 1917 թուականէն:

Մ.Տ. - Քանի մը տարիներ առաջ Եւրոպական Միութիւնը որոշում քուէարկած է հիմնելու Եւրոպական պատմութեան թանգարանը Պրիւսէի մէջ, որուն բացումը պէտք է տեղի ունենայ մօտ ապագային: Թանգարան հիմնելու գաղափարը կը պատկանի Եւրոպական խորհրդարանի նախագահ Հանս Կերթ Փէօթթէրինկին: Այս կեդրոնին փուշը կը նկատուի - ըստ ինծի - Հայոց Յեղասպանութիւնը, քանի որ հոն չեն ուզեր ընդգրկել 1915-16ին պատահած ոճիրները եւ այս պատճառով թանգարանին ժամանակաշրջանը կը սկսի 1917ի Հոկտեմբերեան յեղափոխութենէն: Ըստ իս, այս որոշումը Հայոց Յեղասպանութիւնը անտեսելու նըպատակ կը հետապնդէ, այս պատճառով հոն զանց կ'առնուի Ա. Աշխարհամարտը, որպէսզի Թուրքիոյ հետ քաղաքական հաղորդակցութիւնը վտանգի չենթարկուի: Հետաքրքրականը նաեւ այն է, որ թանգարանի համակարգի ծրագրման մանրամասնութիւնները տակաւին գաղտնի կը պահուին: Արդէն մեծ թիւով գիտնականներ յայտնած են իրենց դժգոհութիւնները այս ուղղութեամբ:

«ՆՅ» - Ինչպէս ծանօթ է, Հայաստանի մէջ ունինք Յեղասպանութեան թանգարան մը: Դուք դէմ էք թանգարանային կոչումին: Ձեր կարծիքով Յեղասպանութիւնը իբրեւ յիշողութեան արարք կամ թանգարանային մտածողութիւնը ի՞նչ տեսական ու գաղափարական հարցեր կը յառաջացնէ:

«ՆՅ» - Ինչպէս ծանօթ է, Հայաստանի մէջ ունինք Յեղասպանութեան թանգարան մը: Դուք դէմ էք թանգարանային կոչումին: Ձեր կարծիքով Յեղասպանութիւնը իբրեւ յիշողութեան արարք կամ

թանգարանային մտածողութիւնը ի՞նչ տեսական ու գաղափարական հարցեր կը յառաջացնէ:

Մ.Տ. - Ես դէմ եմ Յեղասպանութեան թանգարան կոչումին, քանի որ թանգարանացումը իմ հասկացողութեամբ փորձառութիւններու պատմականացում կը նշանակէ, մինչդեռ Յեղասպանութիւնը կարելի չէ պատմականացնել, որովհետեւ ան ունի իր նախապատմութիւնը, պատմութիւնը եւ հետեւանքները, որոնք իբր կտակ մնացած են ժառանգներուն: Օրինակի համար՝ Սփիւռքը Յեղասպանութեան հետեւանք է, հետեւաբար, ինչպէս ըսի, Յեղասպանութիւնները պէտք չէ պատմականացնել: Բացի այդ կարելի չէ թանգարանային միջոցներով ներկայացնել Յեղասպանութիւնը: Երբ ես այս մասին կը խօսիմ իմ ուշադրութեան կը յանձնեն Ուշադրութեան Ողջակիզման թանգարանը, առանց գիտնալու որ ան ոչ թէ Հոլոքոսթի թանգարան կը կոչուի, այլ Հոլոքոսթի յիշողութեան թանգարան:

Յեղասպանութեան թանգարանը եւ Յեղասպանութեան յիշողութեան թանգարանը երկու տարբեր բաներ են: Հայաստանի մէջ թանգարան անուանակոչումը ոչ-իսոր մտածուած սովետական շրջանի ծնունդ է: Ըստ իս, ժամանակն է, որ այլեւս Յեղասպանութեան ճանաչման պայքարին յաջորդէ գաթեկորիներու գործածութեան ճշգրտութիւնը:

«ՆՅ» - Այս ցիւրքի շուրջ ի՞նչ տեղ վերապահուած է պատմաբաններուն, որոնք կը հիմնուին պատմագրութեան փաստերուն վրայ:

Մ.Տ. - Պատմագիտութիւնը առաւելաբար անցեալի դէպքերու քննական շարադրումն ու մեկնաբանութիւնն է, իսկ մօտեցումը — Յեղասպանութեան փորձառութեան զուտ պատմագիտական ուսումնասիրութիւններէ անդին — հոգեբանական, գրական, փիլիսոփայական եւ իրաւաբանական մօտեցումներու պահանջքը ունի: Այս չի նշանակէր անշուշտ պատմագիտական ուսումնասիրութիւններու մերժում, բայց զայն զուտ պատմագիտական նիւթ դարձնել եւ միայն պատմութեան գիրքերու յանձնելը կրնայ վտանգի ենթարկել հասարակական յիշողութիւնը: Պատմագիտութեան գիրքերը կրնան նաեւ մոռացման վայրերը դառնալ: Հայ մտաւորականութիւնը 20ական թուականներէն ի վեր զարգացուց գրականութիւն մը, որ կը փորձէր «վերէն մտածել»: Անոնք սակայն մնացին անտեսուած, նոյնիսկ Օշական մը, իսկ այսօր զորօրինակ՝ Գրիգոր Պըլտեան մը: Ասոնց փոխարէն կը հրատարակուին թարգմանաբար ոչ-հայու եւ մանաւանդ թրքալեզու աշխատանքները, նոյնիսկ ծախսալից, որոնց գիտական եւ գրական մակարդակը այդքան ալ

գոհացուցիչ չէ: Աղէտի ուրացումը դարձուց մեզի քիչ մը շափազանցուած արտայայտութիւնով «մտաւորականներ» եւ վերածեց իր պատմութեան հաստատումները փրկուող հասարակութեան մը: Թրքական ընկերութեան անդամներէն եկած ամէն մէկ համարձակ խօսք մեզ իրենց հանդէպ կը դարձնէ շնորհակալ հիացողներ, նոյնիսկ երբեմն առանց ըսուած խօսքը ուշադիր վերլուծելու:

Փոխանակ եղեռնի փորձառութեան վրայ հիմնուած հայ մտքի զարգացումը քաջալերելու, շատ անգամ դարձած ենք այդ միլիթաններուն փառաբանողները: Առանց անդրադառնալու այդ վրտանգին, որ պիտի կոչէի ինքնասեփականազրկում մեր պատմութենէն:

«ՆՅ» - Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք...:

Մ.Տ. - Ըսել կ'ուզեմ, թէ երբ թուրք գիտնական մը կամ մտաւորական մը — ի տարբերութիւն թրքական պետական տեսակէտին — կ'ընդունի կատարուած ոճիրը, մեր մօտ կը յառաջացնէ երախտապարտութեան զգացում մը, մոռցնել տալով մեզի թէ այդ նոյն մտաւորականները նախ իրենց պատմութիւնով կը զբաղին եւ որուն հանդէպ ունին պատասխանատւութիւն մը:

«ՆՅ» - Ձեր կարծիքով այսօր ինչպէ՞ս կարելի է բացատրել հայկական ինքնութիւնը:

Մ.Տ. - Մենք ունինք հայկական աւանդական ինքնութիւն մը, որ կը բովանդակէ լեզու, պատմութիւն, հաւատք եւ աւանդութիւններ: Բայց հիմնականը — ըստ ինծի — սերունդէ սերունդ փոխանցուած հաւաքական յիշողութիւնն է, հիմնուած՝ անցեալի եւ եղեռնի յիշողութեան յղացքին վրայ:

«ՆՅ» - Եղեռնը վերջին հաշուով ժխտական փորձառութիւն մըն է, որ մեր մանուկ սերունդին փոխանցելը ցիւրքալից դժուար, շատերու համար ալ բարոյապէս հարցադրելի է: Այս պարագային փոխանցումը ինչպէ՞ս կը կատարուի:

Մ.Տ. - Նոր երիտասարդութիւնը, մեզի յաջորդող սերունդները կը զգան զայն, աւելի վճռականութեամբ կը մօտենան այդ ոճիրին ճանաչման: Կայ գիտակցաբար եւ անգիտակցաբար փոխանցումը եղերային ցաւին որ մեզ կը կապէ զիրար զգացական խոր կապով մը, անքակտելի եւ ինչու չէ յաւերժաբար:

«ՆՅ» - Կարելի՞ է դահիճին եւ զոհին հաշտութիւնը:

Մ.Տ. - Ինչպէս գիտէք, այս վերջին շրջանին յաճախ կը խօսուի հաշտութեան մասին, սակայն այդ հաշտութեան եզրը Հայոց Յեղասպանութեան եւ Հրէական Ողջակիզման պարագային նոյն ձեւով չի գրուիր: Հայերու պարագային հաշտեցնելու փորձը երկու հակամար-

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԻԾԵՐ ՄԻ՛ՀՐԱՆ ՏԱՊԱՂԻ

«Իշխան» Գառնիկի գաւակ Միհրան Տապաղ ծնած է Տիյարպէքի (ինչպէս ինք կը սիրէ շեշտել): Յաճախ է Գարեգին Արք. Խաչատուրեանի հիմնադրած դպրոցը, որ սորված է հայերէն լեզուն: Տիյարպէքիի բնակչութիւնը քրտախօս է: Սակայն Տապաղ ընտանիքը տան մէջ Տիյարպէքիի բարբառով խօսած է: Զուակները ծնողքին բարբառին թրքերէնով պատասխանած են (ինք եւ եղբայրը):

Տիյարպէքիէն Պոլիս եւ յետոյ ալ Գերմանիա տեղափոխուած է՝ նախ Պոնն եւ այնուհետեւ Պոխում, որ ալ ուսանած է փիլիսոփայութիւն, քաղաքագիտութիւն եւ պատմագիտութիւն: Ծնողքին հարազատներն ու բարեկամները Մեծ Եղեռնի զոհերէն եղած են: Անոնք միշտ մասնակցած են ազգային կեանքին: Ինք, իր հօր եւ մօր կենսագրութենէն ազդուելով սկսած է արձանագրել վերապրողներուն կեանքին անցուդարձներն ու պատահարները եւ պատրաստած՝ շուրջ 140 գրոյցներ: Առ այդ 1994ին Պոխումի մէջ ստեղծած է Սփիւքի եւ Յեղասպանութեան Հետազօտութեան Հիմնարկը, որ Գերմանիոյ տարածքին մեծ ճանաչում կը վայելէ: Հիմնարկը կը զբաղի ոչ միայն հայկական այլ նաեւ այլ ցեղասպանութիւններու հարցերով: Եւ ինչպէս ինք կ'ըսէ «...ընդհանրապէս գիտական, պատմագիտական ուսումնասիրութիւնը առանց բաղադատութեան անկարելի է իրագործել»: Այսօր նոյն հաստատութեան կարելիութիւններէն կ'օգտուին շուրջ 200 ուսանողներ, որոնք կը պատրաստեն իրենց գիտական աշխատանքները, մագիստրոսական ու դոկտորայի թէզերը: ■